СТАНОВИЩЕ

за научните трудове на гл. ас. д-р Светозар Симеонов Ангелов,
единствен участник в конкурс за академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 2.2. История и археология (История и култура на Балканите през XV - XVII век), ДВ, бр. 5/17.01.2025 г. (за нуждите на ЦСВП „Иван Дуйчев“ при СУ „Св. Климент Охридски“)

от доц. д-р Ангел Николов Николов
СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет

Ще започна становището си с констатация, че процедурните правила по обявяването и организацията на настоящия конкурс, включително и при обработката на документите на единствения кандидат по него, гл. ас. д-р Светозар Ангелов, напълно съответстват на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България на и Правилника на СУ „Св. Климент Охридски“. С други думи, минималните национални изисквания за академичната длъжност „доцент“ са спазени и процедурата е законосъобразна.

Кандидатът е представил като хабилитационен труд монография под заглавие *Кюстендил като духовен християнски център през вековете. Митрополитският храм „Успение Богородично“* (София, 2025, 198 стр.).

В Увода (с. 7-13) Светозар Ангелов ясно формулира основната цел на своето изследване: „да се направи синтезиран преглед на историята на град Кюстендил като духовен, християнски център през вековете, и цялостно изследване на митрополитския храм „Успение Богородично“ (с. 7). Краткият обзор на изворите и научната литература по темата на следващите страници на книгата аргументира необходимостта от комплексно интердисциплинарно проучване върху християнската история на един значим църковен център в централната част на Балканския полуостров – тема, която е напълно подходяща за написването на монографичен труд, особено като се имат предвид научните интереси и цялостната научна продукция на кандидата. Наред с това, специалният фокус на изследването върху главната църква на Кюстендил „Успение Богородично“ е обусловен от факта, че досега тя не е бил обект на цялостно изследване (с. 12).

Първият раздел на книгата под заглавие „Кюстендил духовен център на християнството (Историческа атмосфера)“ (с. 15-72) съвсем закономерно е структурирана в три отделни очерка, посветени на съдбата на града през античната, средновековната и османската епохи.

В частност, в първия раздел на главата е обърнато внимание на най-ранните християнски паметници от Пауталия (вкл. впечатляващият надпис с догматично издържана молитва към Св. Кръст от IV в., с. 24-25); представени са най-ранните сведения за епископите на града от първата половина – средата на VI в., като е изразен скептицизъм относно тезата, че един от участниците в Петия вселенски събор през 553 г., Фока, е бил епископ на Пауталия (с. 26); изложени са обобщени сведения за седемте християнски храма в късноантичния град, които са документирани досега по археологически път, като е обърнато внимание архитектурното оформление, пластичната и мозаечната украса на епископската базилика № 2 в чертите на укрепената градска част (с. 27-28), както и на особено впечтляващите мозайки с типични за раннохристиянското изкуство зооморфни и

флорални украси в екстрамуралната базилика № 7 (с. 28-29). Интересно е допускането на С. Ангелов, че най-близки паралели на пауталийските мозайки могат да се открият в Аквилея и, по-общо, в раннохристиянското изкуство на Италия (с. 29), което е закономерно с оглед принадлежността на града към Илирик (срв. с. 24), който традиционно спада към диоцеза на Римската църква чак до 30-те години на VIII в.

В раздела за средновековния Велбъжд са засегнати въпросите угасването на Пауталия в хода на славянските и аваро-славянските нашествия – един не особено ясен процес, чиято най-напрегната фаза попада приблизително между пожара, причинил гибелта на епископската базилика през 568-569 г., и най-късния монетен материал, открит в ранновизантийския град, който датира от управлението на император Маврикий (582-602) и произхожда от базилика № 1 на Хисарлъка (с. 30-31). Отделено е внимание на новото славянско наименование на града, за чиято най-ранна фиксация С. Ангелов се изказва противоречиво, като веднъж я свързва с грамота на Василий II от 1019 г. (с. 30), а след това констатира, че съществуването на Велбъждската епископия в състава на Българската църква (възобновена/учредена още от Борис-Михаил – вж. с. 33) е отразено за пръв път върху синтрона на църквата Св. Ахил около края на X – началото на XI в., с. 35). Направен е обзор на църковния живот през епохата на византийското владичество, като са отчетени и оловните печати на епископите на Велбъжд (с. 37). Не е подминато присъединяването на града към Второто българско царство (между 1198 и 1203 г.), както и участието на митрополита на Велбъжд Анастасий в унията на цар Калоян с Римската църква (с. 38-39). Нататък са проследени политическите перипетии в съдбата на Велбъжд във връзка с преминаването му последователно под никейска, отново българска, и под сръбска власт, а на края и към княжеството на Драгаши – време на несигурност относно статута на Велбъждската епископия/митрополия, която в края на краищата към 70-те години на XIV в. отново се озовава под върховенството на Охридската архиепископия и именно в това положение попада под османска власт след смъртта на Константин Драгаш през 1395 г. (с. 39-44).

В третия раздел на първа глава са представени новите условия, при които функционира православната църква под османска власт, като е отделено внимание на демографските промени в Кюстендил (Ълъджа) – градът се превръща в център на санджак и там приижда многобройно мюсюлманско население, което неколкократно надвишава броя на местните християни. С основание С. Ангелов отбелязва, че тази ситуация, която трае в продължение на векове, рефлектира негативно върху християнската общност в Кюстендил и църковният живот е изнесен в периферията и околностите на града – в църквата „Св. Георги“ в Колуша, с. Слокощица и др. (с. 49-50). Отделено е място и на въпроса за юрисдикцията на Охридската архиепископия над по-голямата част он Кюстендилския санджак, което до 1557 г. касае и статута на епископите на Кюстендил, назовавани през първите векове на османското владичество „Бански“ или „Коласийски“; на с. 51-58 са направени необходимите уточнения относно промяната в названието на епископията и са приведени разнообразни извори, които илюстрират титулатурата на кюстендилските митрополити през периода 1557-1766 г., когато епархията се намира под върховенството на Печката патриаршия. Представено е положението на Кюстендил по време на кърджалийските размирици и през епохата на Танзимата, когато градът до голяма степен губи своето административно значение, а към 1873-1874 г. броят на немюсюлманските домакинства, сред които българският елемент е доминиращ, достига 43% от населението (с. 61). На този фон е разгледано положението на Кюстендилската

митрополия в рамките на Константинополската патриаршия след 1767 г., накратко са представени предстоятелите на епархията до разгарянето на борбата на българската църковна община срещу последния гръцки митрополит Игнатий и идването на екзархийския митрополит Иларион през 1872 г. (с. 63-68). Подробно са изложени причините за проточилото се дълги години закриване на Кюстендилската митрополия, което приключва с окончателното ѝ присъединяване към Софийска епархия (с. 70).

Втората глава на монографията е посветена на църквата „Успение Богородично“ (с. 73-168).

В първия раздел на главата (с. 73-91) са представени исторически сведения за храма, неговата архитектура и строителните му етапи. Приписка от 1765 г., публикувана наскоро от М. Полимирова, документира неговото съществуване по това време, през 1816 г. е изградена нова църковна сграда, а две години по-късно гръцки майстори рисуват царските икони. Според С. Ангелов, строителството на църквата става без разрешение от османските власти, а статутът му е официализиран чрез султански ферман през 1833 г., с който Махмуд II разрешава реконструкция на съществуващата църковна сграда, около която се оформя цял комплекс от други постройки – митрополитски конак, килийно училище, стопански сгради и метох на Рилския манастир. Основателна е констатацията, че църквата е до голяма степен уникална в своето архитектурна решение: „В цялостната култова сграда са поместени два храма – единият, посветен на св. Богородица е разположен на първото ниво и втори, посветен на св. Никола Мирликийски“, оформен на горното ниво“ (с. 81). Ценен научен принос в този раздел са проучените и публикувани от автора приписки от богослужебни книги на църквата „Успение Богородично“ (представени отделно и по-подробно в последния раздел на книгата).

Следващият раздел (с. 93-155) под заглавие „Икони, иконостас и църковен мебелиар в храма „Успение Богородично“ в Кюстендил“ се състои от серия очерци, в които систематично са разгледани иконостасът на втория етаж (с двери от XVI-XVII в., които са повече или по-малко синхронни с венчилката и рипидите на главния иконостас); гръцките икони от 1818 г. (шест царски икони, нарисувани от епирските майстори Лазарос и племенникът му Лазо от Ано Судена, дн. Ано Педина); иконите на Христо Димитров от втория етаж на църквата (рисувани ок. 1814-1815 г.); иконите от главния иконостас (рисувани по различно време от зографите Филип, И. Доспевски, В. Попрадойков); икони от празничния и апостолския ред на главния иконостас (от неизвестен зограф от първата половина на XIX в.); стенописите в храма; патронната икона над входа към наоса на храма (1850 г.); гробът на митрополит Иларион Ловчански и Кюстендилски (1799-1884). Прави много добро впечатление, че в този раздел на книгата авторът се е постарал да представи критично историята на проучванията на всеки един от анализираните паметници, предлага разчитане на надписи, уточнява и коригира наличните в научната литература интерпретации. Впрочем, заслужава да се спомене, че С. Ангелов е имал добрата възможност да извърши своите проучвания след приключването на осъществените през 2021-2022 г. под ръководството на д-р Стефко Аенски реставрационни дейности, довели до почистване на иконите, както и до разкриване на част от по-ранните стенописи в олтара и на редица конструктивни особености на църковната сграда (вж. с. 12-13, 81, 146).

Последният раздел (с. 157-168) е посветен на старопечатните книги на църквата „Успение Богородично“. Най-ранното сред тези издания е псалтир, издаден в Киево-Печорската лавра през 1697 г., документирани са редица книги, публикувани през XVIII-

XIX в. в Москва, Киев, Виена, Будапеща и др. С. Ангелов е издал тук редица приписки, които несъмнено имат висока научна стойност.

В заключението (с. 169-172) авторът накратко е изложил по-важните наблюдения и изводи, направени в основното изложение.

Наред с несъмнените научни достойнства и приноси, в труда на С. Ангелов се откриват и отделни недостатъци. Така например, авторът е пропуснал да спомене решението на т. нар. „Фотиев събор“ от 880 г., с което Българската църква фактически придобива автокефален статут (с. 33). На с. 69 се говори за „Кресненско-Разложкото въстание от 1903 г.“, което е очевидно недоглеждане. В бележка 202 на с. 71-72 като илюстрация на книжовната дейност в Кюстендилския край през XII-XIII в. по някакво недоразумение е попаднало заглавието на книгата „*Фрагменти от пълен Златоструй от сбирката на Регионален Исторически музей – Кюстендил и Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ при Софийски университет „Св. Климент Охридски“* (Съст. и встъпителна студия А. Димитрова, Я. Милтенов, В. Велинова, А. Николов. София, 2017) – публикуваните в това издание фрагменти са части от по-късен руски ръкопис, който няма отношение към книжовните процеси в българските земи през визираната епоха.

Независимо от тези критични бележки, смятам, че предложената в рамките на конкурса монография представлява оригинален и приносен труд, който свидетелства за високите професионални качества на Светозар Ангелов като опитен и ерудиран изследовател, апробирал общите насоки на своите научни занимания още с дисертационния си труд „Монументалната живопис в Западна България през XVI в. (Софийско и Кюстендилско) – консерватизъм и иновации“ (защитена през 2009 г.). Това впечатление напълно се потвърждава от приложените към документацията по конкурса 21 публикации, някои от които са написани в съавторство.

Светозар Ангелов е участвал в 8 научни проекта, свързани с проучване и опазване на културно-историческото наследство, дигитализация на ръкописи и архивни материали и др. През последните пет години неговата преподавателска дейност в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ е включвала ръководство на семинарни занятия по История на Византия (в спец. „История“ и „Археология“) и избираемите дисциплини „Изкуството на Византия и монументалната живопис в България от IV до XIV в.“ (в бакалавърска специализация) и „Текст и образ в стенната живопис от средновековна България“ (в магистърска програма); в Геолого-географския факултет води дисциплината „История на изкуството“ (в спец. „Туризъм“).

Като се има предвид изложеното дотук, имам пълното основание да гласувам **положително** за избора на гл. ас. д-р Светозар Ангелов на академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 2.2. История и археология (История и култура на Балканите през XV-XVII век).

София, 30. 04. 2025 г.

Angel Nikolov
Digitally signed by Angel Nikolov
Date: 2025.04.30 05:19:48 +03'00'

доц. д-р Ангел Николов